

GAZİ TÜRKİYAT

G Ü Z / 3 7

2 0 2 5

ISSN: 1307-914X

e-ISSN: 2979-9368

ARAŞTIRMA MAKALESİ / Research Article

Atıf / Citation

ERGENÇ, S. (2025). "Karakalpakistan'da Millî Fikir Akımlarının Doğuşunda Öncü Şairler ve Ceditçilik (XIX. Yüzyıl Sonu-XX. Yüzyıl Başı)". *Gazi Türkiyat*, 37: 187-206.

Geliş / Submitted

16.01.2025

Kabul / Accepted

01.12.2025

DOI

10.65007/gaziturkiyat.1621156

KARAKALPAKİSTAN'DA MİLLÎ FİKİR AKIMLARININ DOĞUŞUNDA ÖNCÜ ŞAİRLER VE CEDİTÇİLİK (XIX. YÜZYIL SONU-XX. YÜZYIL BAŞI)

*Pioneer Poets and Jadidism in the Birth of National Ideological Trends in
Karakalpakistan (End of 19th Century-Beginning of 20th Century)*

Selinay ERGENÇ*

Öz

Türk Dünyasının bir parçası olan Karakalpak Türkleri, günümüzde Özbekistan Cumhuriyetine bağlı Karakalpakistan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Karakalpakalar, bugünkü yurtları olan Aral Gölü ve Amuderya boylarında oluşmuşlardır. Türkistan'ın bir parçası olan Karakalpakistan, tarihte Türkistan hanlıkları, Rus Çarlığı ve SSCB ve nihayetinde Özbekistan Cumhuriyeti bünyesinde kalmıştır. Rus Çarlığı'nın Türkistan'da hâkimiyet kurmasıyla XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başında Karakalpakistan'da millî fikir akımları gelişmeye başlamıştır. Karakalpak şairler, Ruslara karşı şiirleriyle ve fikirleriyle güçlü durmaya çalışmışlardır. Karakalpakistan'da ünlü şairlerden Ajiniyaz, Berdak ve Öteş, Sıdık Tokpanoğlu, Abdikadir Bekimbetoğlu, Seyfulgabit Macitov, Ömer Süyürbekoğlu, Ayapbergen Musaoğlu, Kulmurat gibi şairler de millî fikir akımlarının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu şairlerin fikirleri XX. yüzyılın başında diğer Karakalpak şair-düşünürler tarafından da temsil edilmiştir. Karakalpak Türkleri arasında sözlü kültürün yaygın olmasının da etkisiyle Türk kültürüne dair öğeler, şairlerin sözlerine yansımıştır. Rus Çarlığı'nın Karakalpaklara uyguladığı baskılar, Karakalpak Türk kimliğinin sözlü ve yazılı kültür üzerinden halka etki etmesine de neden olmuştur. Bu makalemizde XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başında Karakalpakistan'da ortaya çıkan millî akımların öncü şairleri ve onların da katkısıyla Ceditçiliğin bölgede etkisini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Karakalpak, Karakalpakistan, Özbekistan, Ceditçilik, Türkistan, Hoca Ahmet Yesevi, tasavvuf.

*Dr., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Millet Kütüphanesi Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE.
selinergenc06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7880-2690

Abstract

Karakalpak Turks, who are a part of the Turkic world, currently live in the Karakalpakstan Autonomous Republic, which is affiliated with the Republic of Uzbekistan. They were established as a nation in the Aral Sea and Amuderya River regions, which are their current homelands. Karakalpakstan, which has been a part of Turkestan, has historically been under the Turkestan Khanates, the Russian Tsardom and the USSR, and eventually the Republic of Uzbekistan. With the establishment of the Russian Tsardom in Turkestan, leading poets emerged in the birth of national ideological trends in Karakalpakstan in the national literature at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. In Karakalpakstan, famous poets such as Ajiniyaz, Berdak and Otesh, Sıdık Tokpanoğlu, Abdikadir Bekimbetoğlu, Seyfulgabit Majitov, Ömer Süyürbekoğlu, Ayapbergen Musaoğlu, Kulmurat also contributed to the development of nationalist ideological movements. The ideas of these poets were also represented by other Karakalpak poets and thinkers at the beginning of the 20th century. In this article, we tried to examine the leading poets of the nationalist movements that emerged in Karakalpakstan at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and the influence of Jadidism in the region with their contributions.

Keywords: Karakalpak, Karakalpakstan, Uzbekistan, Jadidism, Turkestan, Ahmad Yasawi, sufism.

Giriş

Karakalpakların yaşadığı coğrafyayı bilmek ve tarihlerine dair kısa bilgi aktarmak, makalemizin konusunu oluşturan millî fikirler ve Ceditçiliğin anlaşılması için faydalı olacaktır. Türklerin yaşadığı yer olarak adlandırılan Türkistan, batıda Hazar Denizi ve Ural Dağları, kuzeyde Sibirya, güneyde İran, Afganistan ve Tibet, doğuda Çin ve Moğolistan'a kadar uzanan bölgeyi ifade etmektedir. Bugün, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı içine alan bölgeye Batı Türkistan, Uygurların yaşadığı topraklar ise Doğu Türkistan olarak adlandırılmaktadır (Barthold 2018: 1-50). Türkistan, XVIII. yüzyılın yarısından itibaren hanlıklara bölünmüştür (Baysun 1945: 5). Hive Hanlığı, Hokand Hanlığı ve Buhara Hanlığı bu bölgede hüküm sürmüştür. Karakalpaklar ise genelde Hive Hanlığına bağlı yaşamışlardır. Bu makalenin konusunu oluşturan Karakalpakların menşeiyle ilgili kaynaklar yetersizdir. Karakalpakların eski dönemlerine ait yazılı belgeler yoktur. Geçmişlerine dair bütün bilgiler çoğu zaman sözlü rivayetlerden ibarettir. Kazak, Özbek, Nogay, Başkurt vb. birçok Türk kavmini içinde barındıran şimdiki Karakalpakların etnik, daha doğrusu uruğ teşkilatını tetkik ettiğimiz zaman Altın Orda Devleti'nin yıkılması sonrası Aral Gölü ve çevresine göç eden Türk topluluklarından birisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Karakalpak Türklerinin en eski ata yurtları şimdiki Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin kurulduğu bölgedir. Karakalpaklar, bugünkü yurtları olan Aral Gölü ve Amuderya boylarında olmuşlardır. Karakalpakların muhtemelen giydikleri baş giysisine izafeten Karakalpaklar olarak adlandırıldıklarını söyleyebiliriz. Karakalpak halk ozanı Berdak'ın *Şecire* adlı eserinde yer alan "Malik'in oğlu Razıhak, ihtiyarladığında kulpak koydu. Karakalpak giydi. Bundan sonra da Karakalpak terimi söylenir oldu." (1956: 147) gibi deyişler bu fikirleri desteklemektedir.

Günümüzde Karakalpak adıyla bilinen halk, tarihî kaynaklarda bu isimle ilk olarak ancak XVI. yüzyıl sonunda (1578) geçmektedir (Ahmedov 1985: 122-125). Kendi

rivayetlerine göre Karakalpaklar, Nogaylardan kopmadır ve kendilerince malum olan en eski vatanları İtil Nehri'nin sağ tarafı yani Kazan ile Astrahan hanlıkları arasındadır (Nurmuhamedov vd. 1971: 15). Eski vatanlarını terk etme sebepleri bir rivayete göre, Emîr Timur'un Bulgar şehrini harap etmesi; diğer bir rivayete göre Rusların Kazan şehrini işgal etmeleri dolayısıyla vuku bulan hadiselerdir. Karakalpakların etnik kökeni içerisinde Aral Gölü çevresinde yaşayan kabilelerin rolü büyüktür. Peçenekler de şimdiki Karakalpakların atalarındandır. Oğuzlar da Karakalpakların oluşumunda etkilidir. Yine Kazakların oluşumunda baş etken olan Kıpçaklar da Karakalpak etnik kökeni içerisinde yer alır. Karakalpaklar Özbeklerin oluşumunda büyük pay sahibi olan Harezmi kabilelerle de akrabadırlar. Bugünkü Özbeklerin boy birliği içerisinde Karakalpaklar da vardır. Karakalpaklar, Türkistan'da çoğunlukla hanlıklar döneminde Hive Hanlığı hâkimiyetinde yaşamışlardır. Karakalpaklar On Dört Uruğ ve Konırat adında iki ulusa (arısı) bölünmüşlerdir. Ulusların her biri değişik soylara, soylar da kendi aralarında parçalara bölünmüştür. On Dört Uruğ ulusunun başlıca kavimleri Kıtay, Kıpçak, Keneges ve Mangıt'tır (Yılmaz 2008: 235).

Karakalpakların yaşadığı coğrafyada Harezm Hanlığı olarak da anılan Hive Hanlığı, Rus yayılmasından önce Türkistan'ın en güçlü devletlerinden biridir. Ebu'l-Gazi'nin bilgilerine göre Karakalpakların Hive ile olan ilişkileri XVII. yüzyılda başlamıştır. XVIII. yüzyıl içinde Karakalpaklar, Hive Hanlığı içerisindeki politik olaylarda mühim rol oynamışlardır (Yılmaz 2008: 29). 1873 yılında Rus Çarlığı tarafından Hive Hanlığı işgal edilene kadar bu bölgede yaşayan Özbek, Kazak, Türkmenlerle birlikte hareket etmişlerdir. Karakalpaklar, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak Cüzlerinden Küçük Cüz ve Orta Cüze siyasi bakımdan bağlı olarak yaşamışlardır (Yılmaz 2008: 44). 1743 yılından itibaren doğrudan Rus Çarlığına bağlanmışlar ve Rusların hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Tarihte siyasi güçleri dolayısıyla Amuderya Nehri'nin aşağı taraflarıyla, Yanıderya Nehri arası "Karakalpak Yurdu" olarak tanımlanmıştır (Yılmaz 2008: 49). Rusya'nın 1873 yılında Hive Hanlığını işgal etmesiyle oluşturulan Karakalpakların yaşadığı Amuderya Bölümü, 1874 yılında Türkistan Valiliği tarafından oluşturulan "geçici yasa" ile yönetilmeye başlanmıştır. Bu yasadaki sonrakine ise 1886 yılından 1917 yılına kadar Çarlık Rusyası'nın onayladığı "Türkistan'ın yönetilmesi hakkında durum" adı verilen yasa geçerli olmuştur. Bu yasa sayesinde Amuderya Bölümü'nde ve Türkistan'da ekonomik anlamda Rus sömürgecinin nasıl kurulacağı kesin kurallarla belirlenmiştir. Karakalpaklar, 1880-1890 yılları arasında Rus yönetimine karşı hoşnutsuzluklarını ayaklanarak göstermeye başlamışlardır. Bu dönemde isyanlar çıkmıştır. İsyânların çıkmasında millî şairlerin ve yazdıkları eserlerin de önemli etkisi olmuştur. Karakalpak, Kazak ve Türkmenlerin Rusların uyguladığı sömürge sistemine karşı başkaldırması, Ruslar tarafından "sessizliğin bozulması" olarak adlandırılmıştır (ÖZROMA, Fond: I-17, liste: 1, dosya: 2352, 89). Birinci Dünya Savaşı sırasında Hive Hanlığında Rus temsilcilerin zorbalıkları daha da artmıştır. Buna dayanamayan halk

da yer yer ayaklanmaya başlamış ve Bolşeviklerin savunmuş oldukları özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi kavramlara inananların sayısında çoğalma olmuştur. Ruslara ve yerli yöneticilere karşı yürütülen bu ayaklanmalar ve protestolar zamanla bütün toplumu kapsamaya başlamıştır. Çarlık Rusyası'nın uyguladığı bu ağır politikalara karşı yerli halk vekillerinden itirazlar gelmeye başlamıştır.

Karakalpakistan'da 1917 Ekim İhtilali'ne kadar geçen süre içerisinde birçok ayaklanma çıkmış ve ülke tamamıyla bir karmaşa içine sürüklenmiştir. Rusya'da 12 Mart 1917'de başlayan ihtilal başarıya ulaşmış ve Çarlık rejimi yıkılmıştır. Rusya'daki bu ihtilal Türkler arasında hürriyetlerine kavuşacakları gibi bir ümit doğurmuştur (Taymas 1947: 35). Lenin ve Stalin tarafından imzalanan 3 Aralık 1917 tarihli "Doğu İlleri ve Rusya Müslümanları" adını taşıyan beyanname ile Müslümanların dinlerini, âdetlerini, millî ve kültürel kimliklerini özgürce yaşayabilecekleri vurgulanmıştır. Rusya Müslümanlarının çoğu dinî ve millî hürriyet vaadine inanmışlar ve Sovyet rejimine destek olmuşlardır. Ruslar, 17-22 Kasım 1917 tarihleri arasında yaptıkları 3. Sovyet Kongresi sonucunda Türkistan Sovyet Komiserliğini kurmuşlardır (Yılmaz 2008: 128). Ruslar 1917 yılında ilan ettikleri beyannamede vaat ettikleri hakların hiçbirisine sadık kalmamışlardır. Bolşevikler yerli halkın desteğini alabilmek için en azından Bolşevik sistem tam olarak oturana kadar Türkistan'da Buhara, Harezmi, Türkistan (Hokand) ve Alaş Orda millî devletlerinin kurulmasına müsaade etmişlerdir. Sovyetler, Türklerin yoğun olduğu bölgelerde halkı kendi taraflarına çekmek için idareyi milliyetçi aydınlara vermişlerdir. Lenin'in de oluruyla 1920 yılında Türkistan'ın; Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan oluşan yeni haritası çizilmiştir (Kırımlal 1965: 3-5). 1923 yılından itibaren Bolşeviklerin uyguladığı ılımlı politika sona ermiştir. Bu tarihten itibaren din adamları ve potansiyel yönetici olabilecek aydınlar çeşitli nedenlerle tutuklanmıştır. 1917 İhtilalinden sonra Karakalpaklar da kendi devletlerini kurmak için çalışmışlardır. 7 Mart 1917 tarihinde Karakalpakistan'ın o dönemki başkenti Törtkü (Petro-Aleks)'de geçici bir hükûmetin önderliğinde içinde yerli temsilcilerin de bulunduğu Duma oluşturulmuştur. Karakalpakistan'ın başkenti Petro-Aleks, Bolşeviklerin karargâhına dönüştürülmüştür. Karakalpakistan'ın özerk bir cumhuriyet olarak doğrudan Rusya'ya bağlanması için Allayar Dosnazarov büyük mücadeleler vermiştir. Karakalpak ileri gelenleri 1924 yılında Harezmi Halk Sovyeti Cumhuriyeti merkez komitesinin yaptığı ikinci toplantıda Kazak-Karakalpak Özerk Vilayeti'nin kurulması kararını aldırmaı başarmıştır. SSCB Merkez Yürütme Komitesi, 14 Ekim 1924 tarihinde aldığı kararla Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Kazakistan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı Karakalpakistan Özerk Vilayeti'nin oluşturulmasına dair karar almıştır. 20 Temmuz 1930 tarihinde Karakalpakistan doğrudan Rusya'ya bağlanmıştır. Böylece özerk vilayetten özerk cumhuriyete giden yol kısalmıştır. 20 Temmuz 1930 tarihinde Sovyetler Yüksek Merkez Yürütme Komitesinin (SYMVK) aldığı kararla Karakalpak Özerk Vilayeti'nin Kazakistan Özerk SSC'den ayrılarak Rusya

Federasyonu'na dâhil edilmesini onaylamıştır (Ahundjanov 1993: 17). 1936 yılında kabul edilen yeni SSCB Anayasası'nda da Karakalpakistan OSSC'nin Özbekistan SSC'ye dâhil olması öngörülmüştür. Bu karar 1937 yılında onaylanmıştır. Karakalpakistan'ın Özbekistan'a bağlanması siyasi ve ekonomik bir karar olmuştur. Çünkü Karakalpaklar, tarihî süreç içerisinde hem soy bakımından hem de kültürel anlamda Kazaklara daha yakın olmuşlardır. 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Özbek ve Karakalpak halkı gerçek kimliğine kavuşmuştur. 14 Aralık 1990 tarihinde Karakalpakistan Yüksek Sovyeti, yapmış olduğu dördüncü toplantıda Karakalpakistan'ın Özbekistan içinde egemen bir devlet olmasıyla ilgili deklarasyonu kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Egemen Karakalpakistan Cumhuriyeti olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Karakalpakistan'ın devlet statüsü SSCB'den ayrılan diğer özerk cumhuriyetlerden çok farklıdır. Çünkü diğer özerk cumhuriyetler, içerisinde bulundukları devletlerin bir parçasıdır. İç ve dış ilişkilerinde tamamen bağlı oldukları devlete tabidirler. Fakat Karakalpakistan bağlı olduğu devletin coğrafi bakımdan bir parçası olmasına rağmen adalet, iç işleri, maliye, ekonomi, tarım, turizm, kültür, bilim, çevre vb. konularda bağımsızdır. Dış işlerinde ise sadece kâğıt üzerinde Özbekistan'a bağlıdır (Yılmaz 2008: 187-188). Karakalpakistan Yüksek Sovyeti'nin 14 Aralık 1990 tarihinde kabul ettiği deklarasyon, Özbekistan'ın 31 Ağustos 1991 tarihinde yayımladığı bağımsızlık bildirgesinde de yer almıştır. Bu bildirmede Karakalpakistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliği yasal olarak kabul edilmiştir. Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı, özerk bir cumhuriyettir. Karakalpakistan toprakları güneydoğuda Özbekistan; güneyde Türkmenistan, batı, kuzey ve doğuda Kazakistan ile çevrilmiştir. Karakalpakistan, tarihî Harezmi toprakları üzerinde kurulmuştur.

Karakalpakların edebiyatı ve folkloru, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi kendine özgü karakter taşımaktadır. Karakalpak edebiyatı ve folkloruna dair en değerli bilgiler Kühnoca İbrahimov, Ajiniyaz Kosıbayev, Berdik Gargabayev, Öteş Alşınbayev vd. tarafından verilmiştir. Karakalpaklar arasında yazılı edebiyat XVIII. yüzyıldan sonra teşekkül etmeye başlamıştır (Ahmetov ve İsmailov 1958: 27). Bu edebiyat teşekkül etmeye başladıktan sonra millî fikir akımları da kendisini göstermeye başlamıştır. Rus Çarlığı'nın, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Türkistan'a düzenlediği askerî seferleri ve bölgeyi işgali, millî fikir akımlarının etkisini artırmasına da neden olmuştur. Türkistan'da millî fikirler ve Ceditçilik akımı, Türkistan'da yaşayan insanları ekonomik, sosyal ve kültürel sahada eğitmek, toplumda sosyo-kültürel reformlar yapmak ve millî özgürlük fikirlerini teşvik etmek amacıyla, Rus sömürgeciliğine karşı millî demokratik bir hareket olarak doğmuştur (Abdiraşidov 2022: 344). Türkistan'da yaşayan Türk topluluklarının her biri kendi millî edebiyatı ve fikir akımlarını bölgesel olarak geliştirirken aynı zamanda Ceditçilik de bölgede etkisini göstermiştir. Ceditizm özellikle siyasal, eğitimsel ve kültürel alanda etkili

olmuştur (Kasimov 2009: 10-15). Ceditçilik XIX. yüzyılın sonunda, eğitim ve kültür alanında başlamıştır (Akyol 1993: 211-213). Ceditçilik Hareketi, 1884 yılında Kırımlı Tatar aydını olan Gaspıralı'nın yeni bir yöntemle eğitim veren ilk usûl-i cedîd okulunu açmasıyla hız kazanmıştır (Güngör 2011: 157). Türklerin geri kalmışlık sebeplerine entelektüel bir tepki hareketi olarak doğan Ceditçilik Hareketi, mevcut düzeni değiştirme ya da düzeltme isteği şeklinde ortaya çıkmışsa da zamanla siyasi talepleri de içeren bir harekete dönüşmüştür (Piyaskovskiy 1955: 543). Makalemizin konusunu oluşturan Karakalpakistan'da millî fikir akımlarının doğuşunda etkili olan öncü şairler ve Ceditçilik aslında XIX. yüzyıldan itibaren tüm Türkistan'da etkisini göstermiştir. Karakalpaklar, yazılı kültüre XVIII. yüzyıldan itibaren geçtikleri için daha çok sözlü kültür ile halkın kültürel benliğini beslemeye çalışmışlardır. Karakalpaklar, Türk Dünyası içerisinde belki de yazılı kültür konusunda en az bilgi bulunan Türk topluluklarından. Bu nedenle Karakalpaklarda tarih, kültür, edebiyat vb. konular sözlü kültürün ürünü olan şiirler, efsaneler, hikâyeler gibi edebî ürünler üzerinden derlenebilmektedir. Karakalpakların millî tarihinin oluşmasında etkili olan edebî ürünler ve şairler, günümüzde Türk Dünyasının ortak kimlik oluşturmada da fayda sağlayacaktır.

1. KARAKALPAKİSTAN'DA MİLLÎ FİKİR AKIMLARININ DOĞUŞUNDA ÖNCÜ ŞAİRLER

XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başı, Karakalpakların sosyal ve siyasi hayatında kötü ve iyi kabul edilebilecek birçok olayın yaşandığı dönemdir. Her şeyden önemlisi bu dönemde Rusya, Türkistan'ı işgal faaliyetleriyle meşguldür. Rusların başlattığı sefer ve politikalara karşı başta Türkistanlı aydınlar olmak üzere Karakalpak aydınlar da harekete geçerek halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Tarihî olaylarla bağlantılı olarak kapitalizm yavaşça yayılmaktadır. Bununla birlikte millî özgürlük hareketleri gelişmiş, sosyal hayatta hareketlenmeler başlamıştır. Halkın düşünce hayatına yönelik olarak yeni yayınlar yapılmıştır. Ruslar her ne kadar kötü yönetim sergileseler de teknolojinin gelişmesine olanak sağlamışlardır. Türkistan'da çıkan gazete ve dergilerin, fikir hayatının gelişmesinde ciddi katkıları olmuştur. Rus Çarlığı'nın atadığı hükûmetlerin engellemelerine rağmen Türk topluluklarından aydınların gayretleriyle Türkistan'da millî fikir akımları gelişmiştir. Bu fikirler yavaş yavaş da Türk coğrafyasında ve dünyada olan gelişmeler Karakalpakistan'a ve Türkistan'ın diğer Türk topluluklarına ulaşmıştır (Alevov 1988: 83). Bu fikirler Karakalpak aydınların ve şairlerin eserlerine de yansımıştır.

XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında Rusya'da meydana gelen siyasi ve tarihî olayların da etkisiyle "Türkistan aydın akımı" doğmuştur. Bu akım, Türk topluluklarının millî hislerine hitap ederek ülkede bağımsızlık, egemenlik mücadelesini başlatmıştır. Bu akımın mensupları sadece bağımsızlık fikirlerinin

gelişmesinde değil aynı zamanda siyasette, sanatta, düşünce akımlarında da yeni bir bakış açısının doğmasına neden olmuştur. Bu fikirlerin yaygınlaşması amacıyla da yeni sistemde okullar kurulmuştur. Türkistan'da gerçekleştirilen bu eğitim reformu Cedit hareketinin taraftarları sayesinde olmuştur. Ceditçilik hareketi adalet, demokrasi, millî egemenlik vb. fikirlerini eğitim reformu sayesinde anlatabileceğini ve bu yeni eğitim sisteminin de Türk topluluklarının geri kalmışlığını engelleyeceğini, Türkler arasındaki dil ve tarih birliğini daha kolay sağlayabileceğini öngörmüştür. Karakalpakistan'da XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında gelişen millî özgürlük hareketlerinin gelişmesinde Ceditçiler tarafından aktarılan fikirlerin etkisi olmuştur. Ceditçilik hareketinin en büyük getirilerinden birisi de geleceği planlamada öğrettiği yeni yaklaşımlar ve yollar olmuştur.

Karakalpakistan'da ünlü şairlerden Ajiniyaz, Berdak ve Öteş, XIX. yüzyılın sonunda klasik edebiyat ile yeni edebiyat arasındaki geçişi çok iyi sağlayan yeni fikirlerin de etkisiyle halkı yönlendirmeye çalışan şair ve düşünürlerdir. Bu şairlerin fikirleri XX. yüzyılın başında Annakul, Kulmurat, Sıdık, Abdikadir, Ömer, Kadı Malik, Janabay, Sapira, Ayapbergen, Seyfulgabit, Abbas vb. Karakalpak şair-düşünürler tarafından temsil edilmiştir. Karakalpak Türkleri içerisinde XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında Ajiniyaz Kosıbayoğlu'nun yeri başkadır. Ajiniyaz sadece şiirleriyle değil, edebiyat, tarih, felsefe vb. fikirleriyle de halkı eğitmiştir (1975: 52-221). Ajiniyaz'ın benimsediği Sofizm anlayışı onun İslami kuralları tasavvuf felsefesiyle yorumlamasına neden olmuştur. Tasavvuf felsefesini anlatırken insanın İslam'ın kurallarını yerine getirirken niyetlerinin önemli olduğunu, Allah'a inanan herkesin hayatını buna göre düzene sokması gerektiğine değinmiştir. Ajiniyaz, bu fikirlerini "Yürüsen" adlı şiirinde de açıklamıştır. Ajiniyaz'ın "Demişler" adlı şiirinde de şeriat, tarih, marifet ve hakikat temelinde bilgiler verilmiştir (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 123-148). Ajiniyaz'ın Türklerin ulu düşünürü Hoca Ahmet Yesevî'nin tasavvuf fikirlerinden oldukça etkilendiği bir gerçektir. Buna dayanak olarak da onun yazmış olduğu şu mısralar bize bir fikir vermektedir:

*"Türkistanda Hoja Ahmed Yassauyi/Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi,
Ozi alim, sufilikten körgen sıy/Özü âlim, sofilikten görmüş sıy,
Tariyhat, Marifat, jolı Hakıyqıy/Tarikat, marifet, yolu hakiki,
Lezzetli hikayat tutkan demişler/Lezzetli hikâye tutmuş demişler."*
(Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 160).

Ajiniyaz, Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini en iyi şekilde öğrenmiş ve bu hikmetlerin Karakalpaklar arasında yayılmasında kendisini sorumlu tutmuştur. Ajiniyaz'ın düşüncesine göre dünyadaki her şey Allah tarafından yoktan var edilmiştir. Allah neyi isterse onu yaratmıştır. Dünyanın her yerinde Allah vardır. Bu nedenle dünya hayatındaki insanların günlük hayatlarında yaptıkları her şey Allah tarafından izlenir. Allah sağlam bir zekâyâ sahiptir. Onun bu zekâsı ve akli kimsede bulunamaz.

Yaratılıştaki doğadaki olayları affetmek vardır. Allah, insanların kaderlerine doğrudan müdahale etmez. Fakat neyin ne olacağını da bilir. İnsanlar suçsuz insanlara ceza verirler, onların haklarına müdahale ederlerse Allah da bu kötülüğün cezasını ölçüsüne göre verir. Allah günlük hayatta herkesle birlikte olduğu için Sofizmin gerekleri yerine getirilmelidir. Allah insanların gözüne gözükmeyen. Hiç kimse, hiçbir yerde onu göremez. Fakat yakında yahut uzakta herkesle birlikte olduğu için onu hissedebiliriz. Allah'ı daha çok bilmek, tanımak ve hissedebilmek için bilime önem vermek gerekmektedir. Bilim hem bu dünya hem de öbür dünya için gereklidir. Sonsuz dünyaya erişmek için bilim yapılmalıdır (Karakalpakstan'ın Jana Tarihi 2003: 160-161). Ajiniyaz'ın bu düşünceleri "Demişler" adlı şiirinde şöyle ifade edilmektedir:

*"İlim birle bilmek ekki dünyayı/Bilim bilmek iki dünyayı,
İnsanın parızı ye karızı demişler/İnsanın farızı ve borcu demişler."
(Karakalpakstan'ın Jana Tarihi 2003: 161).*

Ajiniyaz, Sofizm düşünceleri de: "Her Şeyi Yaratın Kadir Allahsın", "Allah Hamiri Bilen, Dünyaya Geldin", "Yoktan Bizi Yaratın Allahım, Bizi Kötülükten Korum" vb. şiir dizelerinde daha açık olarak anlatmıştır (Elevov 1982: 5-19). XIX. yüzyıl Türkistan fikir adamları içerisinde önemli bir yere sahip Karakalpak şair-düşünür Berdak Gargabayoğlu (1827-1900) da kendisine ait fikirleriyle dikkat çekmiştir (Begilov ve Şamuratov 1941: 3-27; Berdak 1977: 400-520). Berdak da tıpkı Ajiniyaz gibi Sofizm felsefesine gönül vermiştir. Berdak'ın düşüncesine göre: "Sofizm felsefesinin sınırsız dünyasındaki sınırsız madde ve buluşların tamamı belli bir ilahi gücün temelinde gelişmektedir. Hiçbir şey önceden belirlenmiş bu yasanın dışına çıkamaz. Bütün canlı ve cansız varlıklar ilahi tertibe göre hareket etmektedir. Dünyamızda ulu ve kudretli bir düzen vardır. Dünyada var olan kutsal iç intizam Allah'ın varlığının kanıtıdır." (Orınbayev ve Alevov 1978: 18).

Berdak, doğa ve yaratılıştan bahsederken Sofizmden alıntılar yapmıştır. Berdak'ın "İzlerdim" adlı şiirinde dünyanın toprak, su, hava ve ateşten ibaret olduğunu anlatmıştır. Bu şiirde "Dört şey dünya köküdür. Önce hak ve insan, bunu bil" diye yazmıştır (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 200-245). Berdak, yaratılışın gerçekleşmesine dair dört unsurdan bahsederken öncelikle Allah'ın varlığına değinmiştir. Allah'ın dünyayı halkın iyiliği için yarattığına inanmaktadır. Allah ile yaratılış arasında doğal bir ilişki vardır. Bu nedenle de yaratan nasıl bir niteliğe sahip ise onun yarattığı maddî dünyadaki unsurlar da aynı niteliğe sahiptir. Yani yaratılış da Allah gibi daim ve sınırsızdır. Allah aynı zamanda doğadır. Allah ile doğa bir bütünlüğü oluşturmaktadır. Berdak'ın felsefesinin temelinde Allah ve insan vardır. Berdak'a göre fedakâr, yakınlarının ihtiyaçlarını gideren, yoksullara maddî ve manevî yardıma koşan insanlar hakiki Müslümanlardır. Müslümanlar helal yaşamalı ve kendisine hâkim olabilmelidir. Allah'tan korkusu olmayanlar ve adaletsizlikler yapanlar

Berdak'ın en büyük düşmanı olmuşlardır. Dönemin zor hayat şartlarını anlattıktan sonra akıl ve demokratik yönetimle daha iyi hayat şartlarına kavuşulabileceği fikrini savunmuştur. Berdak'ın "Daha iyi", "Halk İçin", "İzlerdim", "Zamanda" vb. şiirlerinde ve "Ahmak Çar" hikâyesinde İslam'ın kurallarından, Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden yola çıkarak dünya düşkünü insanların fukaralara gösterdikleri zulümlere karşı halkın tepkisini dile getirmiştir. "Bana Ver", "Eken" şiirlerinde ise dünyadaki her şeyin değişmeye mahkûm olduğunu, hiçbir şeyin daim olmadığını, bir evladın yerine ikincisinin, bir devrin yerine başka bir devrin geleceğini, var olanların kalıplaşmış olmadıklarını ve yenilenip değişeceklerini anlatmıştır (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 200-245).

Berdak'ın sosyal hayata felsefi bakışı, sosyal adaletten yanadır. Sömürge yönetimine ve millî duyguların ayaklar altına alınmasına karşı mücadeleyi savunmuştur. Bu düşüncelerini de "Aydos Biy", "Ernazar Biy", "Ahmak Çar" şiirlerinde dile getirmiştir. "Olmamış", "Daha İyi" ve "Zamanda" şiirlerinde şeriat kurallarına dayanılması gerektiği ve geçmiş tecrübelerin mutlaka hesap edilmesi gerektiğine değinmiştir. Halk arasında bilime ve teknolojiye önem verilmemesi nedeniyle toplumun gelişemediğini şu dizeleriyle vurgulamıştır:

*"Jarlík bolmay onı-solı/Aydın olmadı sağı solu,
Aşılmağı bilim jolı/Açılmağı bilim yolu,
Bilimlinin baylı kolı/Bilimin zengin kolu,
Kara duman tustı baska/Kara duman düştü başa."
(Karakalpakstannın Jana Tariyhı 2003: 164).*

Berdak'ın önem verdiği konuların başında da bu sırada gelişen tarihî olaylar olmuştur. Çünkü Rus sömürgesi halkı ezmektedir. Aydınlık felsefesine inanarak Ceditçilik akımı etkisinde oluşan eğitim reformuna destek olmuştur. Akla verdiği öneme binaen: "aklı kâmil, ilmi güzel, bilimli ülke olmaz hor." deyişini hep eserlerinde yazmıştır (İstoriya Karakalpakskoy 1994). Bilim sayesinde halkın refaha ulaşacağını ve toplumun güllerle süslenmiş bir çevreye dönüşeceğini dile getirmiştir. Bilimin toplumdaki adaletsizliklere karşı tek mücadele usulü olduğunu belirtmiştir. Aydınlanma felsefesi sayesinde toplum sakinleşecektir. Berdak, Karakalpakistan'ın ve Türkistan'ın Ruslar tarafından sömürgeleştirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Türkistan'da yayılan yeni düşüncelerin bu sömürgeleştirmeye ve işgale karşı durabilecek tek güç olduğunu "İzlerdim" adlı şiirinde şöyle aktarmıştır:

*"Şeşiy uçın pikiri bentin/Çözmek için fikri bağlayın,
Men magrifat izler edim/Ben marifeti izlerdim."
(Karakalpakstannın Jana Tariyhı 2003: 165).*

Berdak'ın yukarıdaki şiirinde de belirttiği gibi ona göre dünyayı bilmenin de toplumsal ilerlemenin de temel çözümü bilime önem vermektir. Berdak'ın düşüncesine göre bilim, ülkedeki bilinci artırır ve bağımsızlık mücadelesinin sağlam

temellere oturtulmasını sağlar. XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında felsefi düşüncelerin gelişmesinde ve halkın eğitilmesinde Karakalpak şair-düşünür Öteş Alşınbayoğlu (1828-1902)'nin eserleri de etkili olmuştur (1962: 130-132). Öteş şair, XIX. yüzyılın sonunda başlayan Karakalpak millî mücadelelerinin düşünürlerindendir (Alevov 1993: 364). 1873 Rus işgalini bizzat yaşadığı için hayatı boyunca Ruslara karşı olmuştur. Öteş'in yazmış olduğu şiirlerin çoğunda öncelikli olarak her şeyi yaratanın Allah olduğuna vurgu yapılmıştır. Öteş'e göre: "*Hak Teâlâ ümmet ederse insanların kısmeti açılır.*" (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 165). Öteş, sosyal hadiselerin çoğu hakkında bir fikir yürütmüştür. Toplumun ve doğanın kendisine mahsus bir gelişiminin olduğunu anlatmıştır. Allah'ın insanların kaderine müdahale etmediğini, insanların fakir olmasının en büyük nedeninin adaletsiz davranan derebeyli yönetim düzeninin olduğunu anlamıştır. Öteş, toplumdaki adaletsizliklerin hep karşısında olmuştur. Bu düşüncesini: "*Ya düzelir ya eksik olur, bu dünyayı sevmem*" dizeleriyle toplumun dayanacak yahut ilgilenilebilecek yerinin kalmadığını, insanların hayatına olanak sağlayacak birçok şeyin yok olduğunu açıkça ifade etmiştir (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 245-269). Hayat şartlarının zorlaştığı dönemlerde yardımlaşmaya önem verilmesi, zengin toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı direnilmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu mücadeleyi yürütürken kararsız kalmanın yahut korkmanın hiçbir fayda getirmeyeceğini aksine geçmiş tecrübeleri örnek alarak büyük bir hırsla saldırılması gerektiğini ilan ederek halkı bilgilendirmeye çalışmıştır. Öteş'in felsefesine göre: "*Hücum edip saldırırsan düşmanın harap olur.*" fikri çoğu zaman başarılı olmuştur. Toplum, rahat yaşamak istiyorsa kendisine zulmeden bayları, beyleri ve toprak sahiplerini düzene sokmalıdır. Öteş'in "*Kurutmazsa halk zalimi ne özgürlüğünü ne de eşitliğini alabilir.*", "*Akıllı insanlar düşmanlarını yok edebilir. Böylece kendi işleri de gelişebilir.*" vb. sözleri, halkın mücadelesine ışık tutmak için söylenmiştir (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 245-269). Halkın kendi demokratik yönetimini oluşturabilmesi için içte ve dışta düşmanlara karşı herkesin birlik olması gerektiğinden bahsetmiştir. Öteş'e göre toplumdaki insanların birleşmesi büyük bir kudrettir. İnsanlar birlikte düşünerek iş yaparlarsa yenemeyecekleri zorluk yoktur. Dünyada var olan ağır işler halkın birleşmesiyle çözülebilir. Öteş bu fikrini özlü sözlerinde de belirtmiştir. Örneğin; "*Düşünürsen, birleşirsen dağı aşarsın*", "*Yiğitler birleşirseniz yenemeyeceğiniz düşmanınız yoktur. Yiğitler birleşirseniz bitmeyecek davanız yoktur.*" vb. sözleri buna delildir. Öteş, halkın birleşmeden hareket etmesinin yanlış olduğunu, bir araya gelen toplumun başarılı olması için de ayrıca akıllı bir serdarın yönetiminde olunması gerektiğini vurgulamıştır. Karakalpakların bilim ve teknoloji alanında gelişen ülkelerden bu gelişmeleri alabilecek yeteneğe sahip olduğunu, yöneticilerin ve sanatçı ustalarının gençlere zaman ayırıp onları eğitmesi gerektiğine, toplumda bilimin gelişmesiyle halk arasında millî özgürlük hareketlerinin canlanabileceğine birçok eserinde değinmiştir (İstoriya Karakalpakskoy 1994).

XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında Karakalpakistan'da sosyal hayata dair düşüncelerin gelişmesinde Sıdık Tokpanoğlu'nun (1857-1917) da önemli katkıları olmuştur (Pahraddinov 1998: 208). Karakalpak şair-düşünür Sıdık Tokpanoğlu, dönemin sosyal hayatını, Rusların Karakalpakistan'ı işgal etmesinden sonra devlet düzeninde yapılan değişiklikleri, Rusların halka yaptığı zulümleri konu olarak işlemiştir. Sıdık şair "Zaman" adlı şiirinde Rusların baskılarına karşı duyduğu nefreti dile getirmiştir. Bu nefretini de daha önce birlik hâlinde yaşayan Karakalpakların Rusların işgaliyle sağ ve sol olmak üzere iki oymağa bölündüğünü belirterek "*Bir yurtta başka başka iki Çar oldu.*" sözleriyle açığa vurmuştur. Rusların gelmesiyle fukaranın daha da fukaralaştığını, Rus yanlısı yöneticilerin iftiralarıyla yerli halkın cezalandırıldığını, ağır vergilerden dolayı ülkenin mutluluğunun yok olduğunu, insanların insanlıktan çıktığını anlatmıştır. Sıdık şaire göre ülke yöneticileri halkın huzur ve refahını dikkate almadığından, ülkedeki sosyal hayatı ve ekonomiyi kontrol edememekten, akıllı bir yönetim gösteremediklerinden dolayı 1911 yılında halk arasında büyük sıkıntıların yaşanmasına yol açan "ak çuval" döneminin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Sıdık şair bu zor döneme dair düşüncelerini "Ak Çuval" şiirinde açıklamıştır. Bu şiirinde "*zenginler oldu yoksul, yoksullar oldu garip*" vb. dizeleriyle halkın ahvali hakkında bilgi vermiştir. Ülke yöneticileri halkı dikkate almadıkları için onların omuzlarına her türlü yük koymuşlardır. Bu kıtlık döneminde öyle ki oğul babaya, kız anaya bakmamıştır (Karakalpakstanın Jana Tarihy 2003: 167-168). Sıdık Tokpanoğlu döneminin şairlerinden farklı bir düşünce tarzıyla hareket etmiştir. Rusların Karakalpakistan'ı işgalini karalamış, adaletsizliklere karşı çıkmış, Rusların sömürü yönetimine karşı hoşnutsuzluğunu eserlerinde açıkça ifade etmiştir.

Sıdık Tokpanoğlu'nun Ruslara karşı halkın bilinçlenmesine yönelik fikirleri Abdikadir Bekimbetoğlu (1860-1930) tarafından da şiddetle desteklenmiştir (İstoriya Karakalpakskoy 1994: 270-344). Abdikadir, 1905-1914 yılları arasında Karakalpakistan'da çıkan millî mücadele hareketlerinin dayandığı temel fikirleri iyi analiz etmiştir. Abdikadir şair, Rus Çarının 1916 yılında çıkardığı fermana göre cephe gerisinde insanların çalıştırılmasına karşı çıkmıştır. Bu emre uyulmaması gerektiğini ve isyan edilmesini savunmuştur (Elevov 1992: 36). İşçilerin işe gitmemesini tavsiye etmiştir. Çünkü Çarlık için yapılan her şey halkın ezilmesi anlamındadır. Abdikadir, "Megzer" adlı şiirinde Rus sömürsünden duyduğu rahatsızlığı anlatmıştır. Yerli yöneticilerin Çar yönetimiyle işbirliği yaparak kendi ülkesini yağmalaması, beylerin kötülükleri ve fakirlerin sıkıntıları bu şiirde geniş olarak ele alınmıştır. Yerli yöneticilerin bilerek yahut bilmeyerek Ruslara sömürge yolunu açtıklarını söyleyerek yaşadığı devirdeki halk için menfaate dayalı hayat tabirini kullanmıştır. Sosyal ve ekonomik içerikli "Zengin ile Fakir" şiirinde zengin ile fakir olarak yaşamaya mecbur bırakılan ekonomik bir eşitsizliğin olduğunu, toplumda artan adaletsizliğin temel nedeninin de ekonomik sebeplerden kaynaklandığının altını çizmiştir. Özellikle "O neden gerek" adlı şiirinde Çar ve Hive hanı sayesinde zulmün ülkeye girdiğini ve

zulme karşı gelinmesini istemiştir. Bu şiirde “Garibi ağlatıp, zengini kollayan zalim bir Çara ne gerek var.” deyişiyle Rus işgaline karşı durulması gerektiğinin nedenlerini açıklamıştır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 169). Ülke yönetimindeki görevliler için “Kara Yüzlü Aksakallar” ifadesini kullanmıştır. Bu yöneticilerin aptallık alametlerine çare aradığını, insanların bilime ve akla sahip çıkmaları hâlinde kendi halkına arka çıkacağını, ahmak davranışlardan uzak duracağını yazmıştır. Zamanı kendi lehine çevirmek için insanların bilime yönelmesini ve Ceditçilik hareketlerine destek vermesini özellikle istemiştir.

Karakalpakistan’da 1873-1917 yılları arasında ülkedeki ekonominin ve medeniyetin geri kalmışlığının nedenleri hakkında Karakalpak şair-düşünür Seyfulgabit Macitov’un (1867–1938) sosyal-siyasi kavramları içeren eserlerinde de değinilmiştir (Davkarayev 1959: 19-94). Macitov’un “Toprağı becer”, “Olupbitti”, “Kızlara” vb. şiirlerinde toplumun ve doğanın kendisine göre bir yasasının olduğunu, insanların doğayı ve toplumu analiz ederek içindeki hakikatlere ulaşabileceğini anlatmıştır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 169-180). Macitov’un dünya görüşü Ceditçilik ve aydınlık felsefesi ekseninde şekillenmiştir. Ona göre kurtuluşun yolu okumaktan geçer. Okullaşma ve bilimin gelişmesi amacıyla 1907 yılında Çimbay başkanı İnatay Bey’e mektup yazmıştır. Eski usul okullardaki eğitim sisteminin zorluğuna değinerek Cedit okullarının teşvik edilmesi gerektiğini, bu okullarda dinî derslerin yanında coğrafya, aritmetik vb. derslerin de öğretildiğini önemle vurgulamıştır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 169). Macitov, eğitime önem verilmesi hâlinde özgürlüğe giden yolun açık olduğunu savunmuştur. Bu düşüncesini “Oku, bilim al, haksızlıktan kaç, mücadele et, yetişirsin.” sözleriyle ifade etmiştir.

Karakalpakistan’da millî mücadele ve sosyal hayata dair şiirleriyle Ömer Süyürbekoğlu’nun (1879-1920), Karakalpak tarihi ve edebiyatı içerisinde önemli bir yeri vardır. Ömer Süyürbekoğlu’na göre sosyal hayatın kendine özgü bir gelişmesi vardır. İnsanların kaderi kendilerinin hareketlerine bağlıdır. İnsanlar bu dünyada mutlu olmalıdır. Mutlu yaşamak bir insanın en büyük vazifesidir. İnsanların mutluluğu önündeki en büyük engel zengin derebeyleri ile Rus yöneticilerin yaptıkları hareketlerdir. Bu nedenle de Rus sömürgesinden nefret etmiştir. Ömer şair, “Dostum üzülmeye, kafa sağ olsun” adlı şiirinde Ruslara duyduğu kını ve zor şartlarda çalışan işçilerin hayatlarını dile getirmiştir. Rus sömürgesine ve yerli derebeylere karşı olan Ömer şair, “Sağ olursam elbet sonunda alırım eşitliğimi”, “Misafire de sıra gelir” vb. millî mücadele sloganlarıyla halkı ümitlendirmeye çalışmıştır. Ona göre özgürlük hareketlerinin gelişmesinde ve başarıya ulaşmasında kadınlara önemli görevler düşmektedir. Ömer şair “Varmış” adlı şiirinde kadınların karanlıkta kalmalarına sebep olan adaletsizliklerle mücadele verilmesi gerektiğini belirterek kadınları bilime ve aydınlık işlerine katmadıkça millî bağımsızlığa ulaşmanın zor olduğunu

vurgulamıştır. Ömer şairin kızların eğitimine verdiği önem Sapira Jayılbekkızı (1892-1916) tarafından da desteklenmiştir (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 170-171).

Karakalpakistan'da Ayapbergen Musaoğlu (1880-1936) ise Rus çarından ve Hive hanından adalet ve eşitlik talebinde bulunan şiirler yazmıştır. Bu dönemde birçok şair konu olarak Rus sömürgesini ve haksızlıkları işlemiştir. Yaşadıkları sosyal düzeni beğenmediklerini anlatmışlardır. Ayapbergen, şiirlerinde yöneticilerin acıma duygularının ve dinlerinin olmadığını, bu sebeple de akla hayale gelmedik zulümler yaptıklarını güzel sözlerle anlatmıştır. Gücü yetenin işini yaptığı bu dönemde Ayapbergen, Rus Çarına ve Hive Hanına karşı olduğu için Çar ve Han düzeninin olduğu sürece halkın huzur ve mutluluğa kavuşamayacağını yazmıştır. Bu zor durumdan kurtulmanın tek yolu olarak bilime önem vermeyi ve kötülüklerden uzak durmayı göstermiştir. Ayapbergen "Bugün" adlı şiirinde akıl ve bilimin insani faziletleri nasıl artırdığını, sosyal hayatı zenginleştirmek için halkın topluca bilime yönelmesini işlemiştir. Bilim sayesinde ülkenin sakinleşeceğini böylece bağımsızlığa daha çabuk ulaşılacağını anlatmış ve bu konuda da gayret göstermiştir (Alevov 1996: 118).

Karakalpakistan'da XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında şair-düşünürlerin hemen tamamı bağımsızlık ve millî özgürlüğe ulaşabilmek için farklı konuları işlemişlerdir. Bunların başında Kulmurat ve Sıdık şair gelmektedir. Bu şairler, Rus sömürgesinden kurtulmanın yolu olarak isyan etmek ve güç kullanmak gerektiğini söylerken, bazıları -bunların başında da Ajiniyaz, Berdak ve Macitov gelmektedir- bilime önem verilmesi gerektiğini ve Ruslarla iyi geçinerek bağımsızlığa ulaşılacağını savunmuştur. Bir kısım şair, yazar ve düşünür ise Rus Çarlığına yönetici olarak hizmet etmişlerdir. Bunların görüşleri de -bunların başında Ötes, A. Musayev, A. Bekimbetoğlu, Kazakbay, Abbas Dabıloğlu gelmektedir- Rus hizmetinde çalışmak ve bir fırsat yakalandığı zaman bağımsızlık elde etmektir. Bu şairlerin hepsi yapılacak millî mücadelenin manevi gücünü oluşturmuşlardır (Alevov 1998: 168).

XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında Karakalpaklar arasında âlim insanların sayısı oldukça fazladır. Bu nedenle de özellikle edebiyat alanında önemli çalışmalar ve ürünler verilmiştir. XIX. yüzyılın sonunda Korazbek Razbekoğlu'nun başkanlığında Tallık şehrinde Karakalpak Şairler Okulu kurulmuştur. Bu okuldan medrese öğrenimi görmüş şairlerden Sıdık Tokpanoğlu, Abdikadir Bekimbetoğlu vd. ünlü şairler yetişmiştir (Pahraddinov 1998: 118-123). XX. yüzyılın başında Kadı Malik başkanlığında Çimbay'da ikinci bir şairler okulu açılmıştır. Bu okul sayesinde Türkçenin diğer lehçelerinden Âşık Garip, Köroğlu, Ahmet ile Yusuf, Sayathan Hamra, Gülbül vb. destanlar ile Farsçadan Hilal Ayperi Destanı, Farabî'nin ve Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetleri, Nevaî ve Mahtumkulu'nun çok sayıda eseri, şiir, destan ve halk rivayetleri Karakalpakça olarak yayımlanmıştır (Pahraddinov 1998: 165-178). Bu okul bir bakıma Türklük ruhunun canlandırılması için çaba göstermiştir.

Bu faaliyetler ileriki dönemlerde oldukça başarılı olmuştur. Bu okul sayesinde Karakalpaklar başta olmak üzere Türkmen ve Kazakların Türklük ruhunda ve bilincinde yeni uyanışlar yaşanmıştır.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın Karakalpak şair ve düşünürler Rusya'nın sömürgeci durumuna gelen ülkelerinde zulüm, adaletsizlik ve açlığa karşı millî mücadele hareketlerine destek olmuşlar ve halkı manevi olarak mücadeleye hazırlamışlardır. Bu düşünürler yalnızca yazmaktan ve söylemekten hiç çekinmemişlerdir. Karakalpakistan'da ve Türkistan'da ortaya çıkan Ceditçilik hareketi de bu mücadelenin gelişmesinde önemli roller oynamıştır. Cedit hareketinin temsilcileri XX. yüzyılın başında ortaya koydukları ilerici fikirlerle Rus devrimine karşı koymaya çalışmışlardır. Sonuç olarak XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı Karakalpakların fikir anlamında gelişmesine paralel olarak millî ayaklanmaların da çıktığı bir dönem olmuştur.

2. XX. YÜZYILIN BAŞINDAKİ ÖZGÜRLÜK HAREKETİ: CEDİTÇİLER

Türkistan halklarının edebiyatlarında "Ceditçilik" ile ilgili araştırmaların tarihi SSCB Dönemi sonrası artmıştır. Karakalpaklar ve Karakalpakistan hakkında fikir akımları başta olmak üzere Ceditçilik araştırmaları yenidir. Karakalpaklar daha çok sözlü edebiyata önem verdiği için yazılı kaynakların geçmişi de XVIII. yüzyıl sonrasına aittir. Rus Çarlığı döneminde Türkistan'da ve Karakalpakistan'da halk hareketleri çok acımasızca bastırılmaktaydı. Türklerin millî özgürlük hareketlerini engelleyebilmek ve yenilerinin çıkmasının önüne geçebilmek için de tedbirler alınmıştır. Bu amaçla 1905 yılında devrimci çağrılarını ve yasal olmayan pankart ve yayınların basımı ve dağıtımını yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır (Karakalpakstanın Jana Tarihi 2003: 173). Bu yasa, Çar hükûmetinin millî özgürlük hareketlerini engellemek için başlattığı girişimlerin başlangıcı olmuştur. Fakat Çar hükûmeti her ne kadar tedbirler alsada da özgürlük hareketlerini ve millî bağımsızlık düşüncelerini engellemeyi asla başaramamıştır.

Karakalpaklar arasında millî bağımsızlık hareketlerinin öncüleri olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kühoca, Ajiniyaz, Berdak ve Öteş; XX. yüzyılda ise Annakul, Sıdık, Abdikadir, Kadı Malik, Ömer, Sapira, Janabay, Ayapbergen, S. Macitov, Abbas vd. mücadele etmiştir. Bu şair ve düşünürler hayatları boyunca Rus Çarlığı'nın sömürge siyasetine karşı eserler vermişler ve millî bağımsızlık hareketlerini desteklemişlerdir. Karakalpak Edebiyatı'nın Ceditçilik Devri, "Klasik Devir" ile "Sovyet Devri" arasında oluşmuştur. Bu akım, XIX. asrın sonlarında başlayıp XX. asrın 30'lu yıllarının başlarına kadar devam etmiştir. Gaspıralı İsmail'in Kırım'da yayınladığı "Tercüman" gazetesi, Türkistan'da büyük etki yapmıştır (Söyegov 1998: 112-121).

Türkistan'da ve Karakalpakistan'da millî özgürlük hareketlerinin başlamasında ve gelişmesinde büyük pay sahibi olan Ceditçiler ve Ceditçilik hareketi, birinci Rus devriminden (1905-1907) sonra hızla bütün Türk ülkelerinde yayılmıştır (Ergenç 2025: 913-915). Bu hareket Türkistan, Buhara ve Hive'de siyasi, ekonomik ve sosyal değişimler ile Türkiye, Çin, Hindistan ve İran'daki millî bağımsızlık hareketlerini kendisine örnek almıştır. Bu bölgelerdeki gelişmeler ve yapılan mücadelelerin başarıya ulaşması Ceditçilik hareketinin de sağlam temellere oturmasını sağlamıştır. Ceditçilerin temel amacı Türkistan'ın özgürlüğünü kazanması üzerinde yoğunlaşmıştır. Ceditçilik hareketinin temeli akla ve bilime dayanmaktadır. Ceditçilere göre sömürge imparatorluklarının kurulmasının nedeni milletlerin karanlık dünyasında yatmaktadır. Eğer bu toplumlar akla ve bilime önem verirlerse kendi ülkelerinde sömürge kurulmasını da engelleyebilirler. Bu nedenle de Ceditçilerin hareket merkezi eğitim üzerine yoğunlaşmıştır. Ceditçiler ilk olarak eğitimde reformlar yapmışlar ve yeni teknikler yoluyla büyük yol almışlardır. Türkistan başta olmak üzere İdil-Ural bölgesinde de birçok kütüphane açmışlar, yeni usul okullar açmışlar, kitap, dergi ve gazete çıkarmışlardır. Ceditçilerin fikirlerinin geniş kitlelere yayılmasında gazete ve dergilerin çok faydası olmuştur (Hayit 2004: 193-195). Yayımladıkları gazete ve dergilerde cehalete, dinî yobazlığa, anlamsız geleneklere savaş açmışlar ve medeni, ekonomik gelişme için nasihatler vermişlerdir. Devletin halka hizmet etmesi gerektiğini her alanda vurgulamıştır. Rusların yaptıkları haksızlıklara karşı halkı eğitmeye çalışmışlardır. Hukuk kurallarının öğrenilmesini ve halkın mahkeme organlarını benimsemesini talep etmişlerdir. Eğer adalet tam anlamıyla uygulanabilirse halkın haksızlığa uğramayacağı düşünülmüştür. Buhara bölgesinde faaliyet gösteren Ceditçiler, Buhara Hanı'nın sömürge siyasetine karşı halkı, özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine çağırmıştır. Hive Hanlığı'nda ise yeni usuldeki okulların açılmasına ağırlık vermişlerdir. XX. yüzyılın başında Avrupa'da hız kazanan demokrasi hareketleri, parlamento sistemi, cumhuriyet yönetimi, demokratik hak ve özgürlükler, insan hakları vb. Ceditçilerin dikkatini çekmiştir. Avrupa'daki gelişmeleri tamamen kabul etmek yerine akıl süzgecinden geçirerek onları yeniden yorumlamayı tercih etmişlerdir (Kydyraliyev 2001: 65-97).

Ceditçiler Hareketi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında krize girmiştir. Çünkü bu yıllarda Cedit Hareketi siyasi bir kimlik kazanmıştır. Hive Ceditçileri, bağımsız Hive Cumhuriyeti'nin kurulması için çalışmalar başlatmışlardır. Rusya'da meydana gelen Şubat devriminden sonra Ceditçilerin önerisiyle "Genç Buharalılar ve Genç Hiveliler" adıyla siyasi partiler kurulmuştur. Bu yıllarda Ceditçilerin Rus sömürge siyasetine karşı bakışları oldukça değişmiştir. Bu yıllarda sadece sömürge siyasetini eleştirmemişler, sömürge politikalarının neden oluştuğu üzerinde de durmuşlardır. Ceditçiler, Rusya Demokratik Federe Cumhuriyeti içerisinde Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kendi millî kimliği içerisinde yer almasını istemişlerdir. Bu amaçla yüksek yönetim organları, mahkemeler vb. kurmuşlardır. Rusya'da Ekim Devrimi'nin

gerçekleşmesi ve Sovyet yönetimin işbaşına gelmesiyle Ceditçilerin fikirlerinde de değişimler olmuştur. Genç Hiveliler, Şubat Devrimi'nden sonra demokratik isteklerde bulunmuşlardır. Bunlar açıkça han yönetimine karşı olduklarını, cumhuriyet yönetimi kurmak istediklerini bildirmişlerdir. Genç Hivelilerden bazıları devrim taraftarı olan Rus askerleriyle de iş birliği yapmıştır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 175). Genç Hiveliler, Nisan 1917 tarihinde Hive'de askerlerle birlikte gösteri düzenleyerek isteklerini ilan etmişlerdir. Bunların en önemli isteği parlamenter sistemde bir cumhuriyet kurabilmektir. Yönetimin seçimler yoluyla işbaşına geçeceğini de deklare etmişlerdir. Yönetimin temelini halka ve şariat kurallarına dayanacağını vurgulamışlardır. Yönetimdeki vezirleri görevden uzaklaştırmışlar ve yeni kadrolara liyakat usulüne göre yöneticiler atamışlardır. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Genç Hivelilerin politikalarında değişiklikler olmuştur. Bu dönemde çoğunluk Sovyet yönetimini kabul etmek, silahlı ayaklanma yoluyla hanı tahttan indirmek, fakir-işçi-köylü Sovyetleri oluşturmak, hanın, vezirlerin ve zenginlerin topraklarını fakirlere dağıtmak vb. taraftarıdır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 176).

Genç Hiveliler, 1910 yılında yönetimde reform yapılması önerisiyle millî özerklik talep etmişlerdir. 5 Nisan 1917 tarihinde Hive hanı yenilikçi Genç Hivelilerin isteklerini kabul etmiştir. Fakat bu süreç uzun sürmemiş ve Haziran 1917 tarihinde Hive hanı, General Zaytsev ve Mir-Valadon ile anlaşarak Genç Hivelileri medisten çıkarmış ve hapse atmıştır. Kasım 1917 tarihinde Rus garnizonuna bağlı askerler bir ultimatoom yayımlayarak hapisteki 17 Genç Hiveliler üyesinin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Hive hanı, askerlerin bu isteğini göz önünde bulundurarak hapisteki yenilikçileri öldürmeyi göze alamamış ve halkı gazavat için savaşılmaya çağırmıştır (Karakalpakstanın Jana Tariyhı 2003: 176). Hive hanı bağımsız bir devlet kurabilmenin tek yolunun halkı yanında toplayabilmekten ve bununda ancak İslam yolunda birleşme yoluyla başarılabilirliğini hesaplamıştır. Fakat halk, hanın samimiyetine güvenmediği için onun çağrılarına cevap vermemiştir. Ruslar, Hive başta olmak üzere Türkistan'da kendi yönetimlerini kurabilmek için hem özgürlük taraftarlarını hem de hanları karşılıklı çatıştırarak fayda sağlayabilmişlerdir. Ruslar, 1867-1918 yılları arasında Türkistan'da Rus İmparatorluğu'na bağlı Türkistan valiliğini oluşturmuşlardır. Bu valilik, 1917 Ekim Devrimi sonucunda 1918 yılında Rus İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sona ermiştir (Çapraz 2011: 51-78). Sovyetlerin kurulmasıyla da Ruslar, Türkistan'ı parçalayarak farklı cumhuriyetler oluşturmuşlardır.

SONUÇ

Türkistan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve İngiltere'nin Asya hâkimiyeti için nüfuz mücadelesi verdikleri bölgelerdendir. Bu dönemde Hive, Hokand ve Buhara başta olmak üzere Türkistan, Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiştir. Rus

Çarlığı, bölgede askeri idari yapılar kurarak bölgeyi daha iyi yönetebilmek için Türkistan Valiliği adı altında birleştirmiştir. 1917 Ekim Devriminden sonra ise Sovyetlere bağlı Türk cumhuriyetleri kurulmuştur.

Karakalpaklar, XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başında millî şairlerinin ortaya koyduğu şiirler üzerinden millî kimlik oluşturmaya başlamışlardır. Karakalpak millî şairler Ajiniyaz, Berdak, Öteş, Annakul, Kulmurat, Sıdık, Abdikadir, Ömer, Kadı Malik, Janabay, Sapira, Ayapbergen, Seyfulgabit, Abbas vb. Karakalpak Türklerine kimlik kazandırmaya ve Ruslara karşı direnmeye çalışmışlardır. Ceditçilik akımının Türkistan'da yayılmasında Karakalpak şairlerde sözlü edebiyat ile bu fikir akımına destek olmuşlardır. XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başı Karakalpakistan başta olmak üzere Türkistan'da Ceditçilik fikir akımlarının her yerde hissedilmeye başlandığı dönemi kapsamaktadır. Karakalpaklar arasında Ceditçilik her ne kadar diğer bölgelere göre daha az hissedilmiş olsa da Karakalpakların millî şairleri, Ceditçilik akımının gelişmesine şiirleriyle destek vermişlerdir. Karakalpak şairlerin fikirleri, Rus Çarlığına karşı isyanların çıkmasında etkili olduğu gibi Sovyetler Birliği Döneminde de millî fikirlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Hatta SSCB dağıldıktan sonra Türk Cumhuriyetlerinin millî kimliklerinin oluşmasında bu şairlerin o dönemdeki fikirleri örnek gösterilmiştir. Karakalpakistan'da etkisi az olsa da Türkistan'da Cedit Edebiyatı oluşmuştur. Rus Çarlığı döneminde türlü baskılarla karşılaşan şairler ve halk, 1917 Ekim Devrimine destek olarak bir bakıma özgürlüklerine kavuşacaklarını ummuşlardır. Sovyetler Komünist Partisi'nin emriyle teşkil edilen bir komisyon, Türkistan'daki edebî gelişmeleri soruşturarak Ceditçileri ve millî fikirleri destekleyen şairleri takibe almıştır. Birçok millî şair, "halk düşmanı" olarak ilan edilmiştir. 1930'lu yılların başından başlamak üzere sıkı bir takibe uğrayan Türk aydınları tek tek yakalanmış, hapse atılmıştır. Günümüzde Karakalpaklar arasında millî edebiyatın oluşmasında bu şairlerin yazdıkları şiirlerin etkisi vardır. Karakalpakistan ve Türkistan'da Ceditçilik fikri çerçevesinde eğitim kurumlarının oluşması her ne kadar Rusların işine yarsa da Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği Döneminde millî kimliklerin korunmasında ve Türklük anlayışının günümüze kadar yaşatılmasında önemli faydalar sağlamıştır. Günümüzde Karakalpakistan'daki üniversitelerde ve akademilerde bu şairlerin şiirleri ders olarak verilmekte ve millî edebiyat, millî tarih, millî mücadele fikirleri için örnekleme olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDİRASHİDOV, Z. (2022). *İsmail Gaspıralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan (Temaslar-İlişkiler-Tesir)* (çev. Hatice Kerimoğlu). İstanbul: Selenge Yayınları.
- AHMEDOV, B. (1985). *İstoriko-Geografiçeskaya Literatura Siredney Azii XVII-XVIII. v. v. II. Pismennoye Pamyatniki*. Taşkent: FAN Uzbekskoy SSR.
- AHMETOV, C., İsmailov B. (1958). *Karakalpak Edebiyatı*. Nökiş: Karakalpakstan FAN.

- AHUNDJANOV, L. M. (1993). *Stanovleniye i Razvitiye Natsionalnoy Gosudarstvennosti v Karakalpakstane*. (Avtoreferat Dissertatsii na Soiskaniye Uçonoy Stepeni Doktora Yuridicheskikh Nauk). Nukus.
- Ajiniyaz, (1975). Nökis: Karakalpakstan FAN.
- AKYOL, T. (1993). "Cedidcilik". *İslam Ansiklopedisi* (C. 7). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 211-213.
- ALEVOV, Ö. (1988). *Korakalpogistondagi XIX asr ohiri XX asr boşidagi ijtimoiy foyalar*. Nökis: İ.M. Muminov va İstiklol Falsafasining Dolzarb Muammollari.
- ALEVOV, Ö. (1993). *Karakalpakistanda telim-terbiyalik oylardın keliplesiyi hem ravajlanıvı*. Karakalpakstan: Nekie.
- ALEVOV, Ö. (1996). *Stanovleniye i razvitiye pedagogicheskoy misli v Karakalpakstane*. Nukus: Bilim.
- ALEVOV, Ö. (1998). *Korakalpokistonda Jadidçilik foyaları. Özbekistonning yangi tarihi, Kontseptual-metodologik muammolar*. Toshkent.
- ALŞINBAYOĞLU, Ö. (1962). *Tanlamalı Şıgarmaları*. Nökis: Bilim.
- BARTHOLD, W. (2018). *Türkistan Halkları Tarihi*. Ankara: Astana Yayınları.
- BAYSUN, A. R. (1945). *Türkistan'da Millî Hareketler*. İstanbul: Eren Yayınları.
- BEGİLOV, A., ŞAMURATOV A. (1941). *Berdak*. Nökis: Berdak Tolik Jıynak.
- BERDAK, (1956). *Tanlamalı Şıgarmaları*. Nökis: Bilim.
- BERDAK, (1977). *Tanlamalı Şıgarmalarının Jıynağı*. Nökis: Bilim.
- ÇAPRAZ, H. (2011). "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24:51-78.
- DAVKARAYEV, N. (1959). *Oçerki Po İstorii Dorevolutsionnoy Karakalpakskoy Literaturi*. Taşkent: İzd-vo Akademii Nauk Uzbekskoy SSR.
- ELEVOV, Ö. (1982). *Ejiniyazdın Agartıvşılık Oyları*. Nökis: Bilim.
- ELEVOV, Ö. (1992). *XIX. Esirdin Akırı XX. Esirdin Basındagi Karakalpak Edebiyatındagi Agartıvşılık Pikirler*. Nökis: Bilim.
- ERGENÇ, S. (2025). "Tataristan'da Türkoloji Çalışmaları (XVIII. Yüzyılın Ortalarından 1917 Bolşevik Devrimine Kadar)". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/3: 912-921.
- GÜNGÖR, E. (2011). *Türkistanda Fikir Akımları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- HAYIT, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İstoriya Karakalpakskoy Literaturi s drevneyşih vremen do 1917 g.* (2009). Taşkent: İzdatelstvo "FAN" Akademi Nauk Uzbekstan.
- Karakalpakstannın Jana Tariyhı. Karakalpakstan XIX. Esirdin Ekinşi Yarımınan XXI. Esirge Şekem.* (2003). Nökis: Karakalpakstan FAN.
- KASIMOV, B. (2009). *Milli Uyanış*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KIRIMAL, M. E. (1965). "Sovyet Türkistan'ında Milliyetçilik". *Dergi: Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü*, 41: 3-21.
- KYDYRALİYEYEV, D. (2001). *Türkistan'da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- NURMUHAMEDOV, M. K., JDANKO, T. A., KAMALOV, S. (1971). *Karakalpaki*. Taşkent: İzdatelstvo Fan Uzbekskoy SSR.
- ORINBAYEV, J., ALEVOV, Ö. (1978). *Berdaktın Jemiyetlik-pedagogikalık köz-karaları*, Nökis: Bilim.
- ÖZROMA: *O'zbekistan Respublikası Orayliq Ma'mleketlik Arkhivi*. Fond: I-17, liste: 1, dosya: 2352:89.
- PAHRADDİNOV, A. (1998). *XIX Esirdin Akırı-XX Esirdin Baslarındagi Karakalpak Edebiyatı Tariyhı*. Nökis: Karakalpakstan FAN.

- PİYASKOVSKİY, A. (1955). *Revolutsiya 1905-1907 godov v Turkistane*. Moskva: İzd-vo Akademii Nauk SSSR.
- SÖYEGOV, M. (1998). "Türkmen Edebiyatında Ceditçilik Dönemi Hakkında Bazı Tespitler ve Yeni Malûmatlar". *bilig*, 7: 112-121.
- TAYMAS, A. B. (1947). *Rus İhtilalinden Hatıralar I*. İstanbul: Güven Basımevi.
- YILMAZ, S. (2008). *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi (1873-2003)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SORUMLU YAZAR
CORRESPONDING AUTHOR

DR. SELİNAY ERGENÇ
selinergenc06@gmail.com

ETİK KURUL İZNİ
ETHICS COMMITTEE APPROVAL

ÇALIŞMADA HERHANGİ BİR ETİK KURUL
İZNİNE GEREK YOKTUR.
THERE IS NO NEED FOR ANY ETHICAL
COMMITTEE APPROVAL FOR THE STUDY.

DESTEKLEYEN KURUM/KURULUŞLAR
SUPPORTING-SPONSOR INSTITUTIONS OR
ORGANIZATIONS

HERHANGİ BİR KURUM/KURULUŞTAN DESTEK
ALINMAMIŞTIR.
NO SUPPORT WAS RECEIVED FROM ANY
INSTITUTION/ORGANIZATION.

KATKI ORANI
AUTHOR CONTRIBUTION PERCENTAGE

TEK YAZAR % 100
SOLE AUTHOR

ÇIKAR ÇATIŞMASI
CONFLICT OF INTEREST

HERHANGİ BİR ÇIKAR ÇATIŞMASI
BULUNMAMAKTADIR.
THERE IS NO CONFLICT OF INTEREST.

DEĞERLENDİRME
ASSESSMENT

İKİ DIŞ HAKEM / ÇİFT TARAFLI KÖRLEME
TWO EXTERNAL REFEREES / DOUBLE BLIND

BENZERLİK TARAMASI
SIMILARITY SCREENING

DERGİPARK, İNTİHAL.NET ÜZERİNDEN
YAPILMIŞTIR.
THE SCREENING WAS DONE THROUGH
DERGİPARK, İNTİHAL.NET.

TELİF HAKKI VE LİSANS
COPYRIGHT AND LICENSE

YAZARLAR DERGİDE YAYINLANAN
ÇALIŞMALARININ TELİF HAKKINA
SAHİPTİRLER VE ÇALIŞMALARI CC BY-NC 4.0
LİSANSI ALTINDA YAYIMLANMAKTADIR.
THE AUTHORS OWN THE COPYRIGHT OF THEIR
WORK PUBLISHED IN THE JOURNAL AND THEIR
WORK IS PUBLISHED UNDER THE CC BY-NC 4.0
LICENSE.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMI
USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

ÇALIŞMADA YAPAY ZEKÂ
KULLANILMAMIŞTIR.
*ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE WAS NOT USED IN
THE STUDY.*